

תשעה באב:

'בעראלאך', 'באבקים' לזרוק או לא?

(צילומים: ברוך יערי)

מנהג חריג נהוג היה בקהילות רבות, להשליך איצטרובלים ודומיהם על קהל האבלים שישב וקונן על חורבן הבית. מה מקור מנהג זה? מדוע הסכימו לו למרות שהפריע למתפללים ואף הכאיב לעיתים. ומה טענו המתנגדים לו?

הרב יצחק יהודה רוזן

נן, אמר רבי שלמה: "בזכות אברכים כמוהו יבנה בית המקדש". ואותו אברך שפגש ביער היה האברך שזרק את ה"בעראלע" ביום הקודם, רבי שלמה התפעל מזה מאד, וסרה מלבו הקפידא עליו. בחצרו של רבי ישראל מרוז'ין, היה הרבי מרחיק מעצמו כל עצבות, ואפילו מרירות קלה, אולם החסידים הרחיקו לכת, ולא סבלו את העצבות, ואפילו לא ביום אבל וצום כתשעה באב. משום כך נהגו לשחק ב"בעראלאך". לאחר התפילה נשארו בבית הכנסת, ופתחו את גגו. הם הורידו חבל, ומי שנכנס לבית הכנסת, השליכו עליו את החבל והעלוהו לגג. בינתיים נכנס הרב מרוז'ין עצמו, ומשום שהנמצאים על הגג לא ראו את פניהם של הנכנסים, העלו גם אותו לגג. אמר ה"רוזינער": "ריבונו של עולם! באם בניך אינם מחשיבים את ה"יום טוב" שלך - קחהו מהם". על חסידי קאמניץ מסופר, שנהגו לזרוק 'בעראלאך' זה על זה, לא רק בתשעה באב כי אם גם כשהיו בבית הקברות.

מנהג ידוע, שהיה מקובל בהרבה קהילות ישראל, היה זריקת 'בעראלאך' בתשעה באב. הוא נזכר בעיקר בספרי זכרונות של יהודים המתארים את ימי ילדותם. כל מחבר, לפי ראות עיניו, וכפי שהיה נהוג במקומו. אנו נעסוק כאן גם בהיבט ההלכתי של המנהג, שהרי מצד אחד מקובל לזרוק 'בעראלאך' על המתפללים בשעת אמירת קינות, מצד שני יש המפקקים האם אומנם מתאים שעשוע זה ליום תשעה באב.

והנה סיור קטן בזכרונות מקהילות ישראל שונות על מנהג זה: בליובאוויטש, למשל, היה זה "שלא ברצון חכמים". גם מסופר על רבי שלמה מקארלין שנזדמן פעם בתשעה באב לבית המדרש של אדמו"ר הזקן מחב"ד בליאזנא. ורבי שמואל מונקס זרק עליו (לאחר הקינות ואחרי חצות היום) "א בעראלע" (מין צמח שיש לו מחטים מסביב), ופגע בזקנו. הקפיד עליו רבי שלמה ואמר: "בגלל אברכים כאלה חרב בית המקדש". למחרת טייל רבי שלמה ביער וראה אברך שמתבודד, מסתגף ומקור

אב תשס"ד

"ע"כ ראוי לבער
המנהג הרע מקרבנו,
אותם הנערים
ומשרתים שזורקים
ומכין לחבירו, ומשמחים
בתשעה באב כאילו
הוא יום טוב, בבית
הכנסת שלנו, בשעת
הקנינות, ומוטל להשגיח
על זה חכמי ופרנסי
הדור, לגדור גדר
ולקנוס וללקות לאותם
פושעים בגופם. ואל
יהיה נשיאת פנים
בדבר זה. ידוע: כל מי
שיש בידו למחות ואינו
מוחה וכו"

כשהייתי בן תשע שנים הייתי תמה על המנהג המוזר, ומתבייש בפני עצמי: איך זה ייתכן כי ביום אבל האומה... יקומו הילדים ויצחקו לפנינו בקוצים וברקנים, ואף אחד מקהל המתאבלים, ומהם רבנים חשובים, תלמידי חכמים ואנשי מעשה, אינם מוחים כלל". הוא פנה אל אביו, ושאל אותו על כך. ואביו השיבו שהמנהג כבר פשוט בתפוצות ישראל, ושהוא ראה מנהג זה בימי נעוריו בערים שונות באוקראינה, פודוליה, ובסראביה. ופעם, סיפר אביו, שאלתי את המלבי"ם על המנהג, והוא השיבני כי הרבנים מניחים לנערים ולילדים להשתולל בעת הקנינות, כדי שיבינו שבעת אבל על ירושלים יש לקוות לשמחה. זאת משום שאבלנו על ירושלים הוא אות וסימן לכך שהיא לא "מתה" וארצנו עוד תשוב לתחיה מחודשת¹⁷, שאילו הייתה בבחינת "מתה", הרי "גזירה על המת שישתכח מן הלב"¹⁸.

הרב משה צבי נריה¹⁷ רואה את מנהג זה כהוספה במנהגי האבלות, ומעיד שגם בעיירות קנייז'ץ וקרוטשה הוסיפו בתשעה באב למנהגי האבלות קטיף של "שישקעס" (איצטרובלים) והשליכום זה על זה.

עדות נוספת יש באמתחתנו¹⁹ גם על העיר סעלץ שבגרונדה. שם אספו הילדים חרולים, ואגרו אותם בשקים. ובזמן אמירת הקנינות, הלכו הם לעזרת הנשים, ומשם זרקו חרולים לעבר זקניהם של המתפללים.

כדי להפיג את העצבות

כנראה, נעשתה זריקת ה'בעראלאך' כדי להפיג את העצבות, שלא ירבו באבלות יותר מדי²⁰. למעשה אין בתיאורים אלה הסבר למנהג זה, וכנראה עשו זאת כמעשה קונדס בלבד, ואף על פי כן, כפי שנראה בהמשך, יש להם על מה שיסמוכו. בעדות הבאה אנו מוצאים גם נסיון לתת סיבה אפשרית למנהג החרגי הזה. כמו בקהילות רבות, גם בעיירה מארקולשטי שבבסראביה, היו הילדים ובחורי בית המדרש, ולפעמים גם אברכים חסידים, זורקים חרולים על פניהם וזקניהם של באי בית הכנסת. וכך מספר הרב יהודה ליב הכהן מימון בספרו²¹: "אודה ולא אבוש, בהיותי בן שש שבע שנים, השתתפתי גם אני ב'משחק' זה, אבל

הנערים שנשרפו בבית

מעשה נורא התרחש בעיר סלונים, וכפי שתיעד זאת הצדיק הירושלמי רבי אריה לוי ביומנו: "לאחר חג הסוכות החלטתי בדעתי בע"ה לנסוע לשיבה בסלאנים, יחד עם רעי הרב ר' אלתר הלר... בבואנו לסלאנים, נתקבלנו ב"ה לשיבה, וחזרנו על הפתחים לבקש ארוחות ("ימים"). כך היא דרכה של תורה. דבר אחד רשום בזכרוננו מאותם ימים. בליל תשעה באב, בעת אמירת "קנינות" בשיבה, זרקו נערים שובבים שישקעס (אצטרובלים), כשהגר"י חריף יושב על הארץ ואומר "קנינות". נפלו השישקעס בזקנו של הגר"י והתחיל לצעוק בקול מר: "בית מקדש נשרף, בית מקדש נשרף". ואכן בלילה זה אחר חצות נפלה דליקה בשכונה, ונשרף הבית עם הנערים, ובט' באב, אחר אמירת "קנינות" הביאו רק את האפר לקבורה.

בניגוד להסבר שהדבר נועד להפיג מעט את האבלות, יש סימוכין לכך שמנהג זריקת ה'בעראלאך' בבית הכנסת ^[123456789101112131415161718192021222324252627282930313233343536373839404142434445464748495051525354555657585960616263646566676869707172737475767778798081828384858687888990919293949596979899100] קבוצת מנהג קדום יותר של עינוי הגוף בקוצים, מחמת האבל, שנעשה בבית הכנסת, כדי להוסיף על הצער והעצבות. קיימות עדויות על הסתגפות בחורלים בבית הכנסת, למשל בקרב חכמי צפת. על רבי אברהם הלוי ברוכים, מסופר²¹, שבין הסיגופים שנהג, כדי לחזור בתשובה ולהינצל מדין גיהנם, "היה מוכן לו שם בבית הכנסתן מיטה של חרולים הדולקים בבשר כמו אש... והיה פושט את בגדיו, והיה משליך את עצמו על החרולים ערום, והיה מתגלגל בתוכו עד שנעשה בשרו מלא אבעבועות".

רבי אליעזר אזורי מציין סיגוף זה כדבר שאינו נחוץ לתלמידי חכמים אלא לבעלי בתים²². רק לאחר מכן, בשלב מסוים, נהפכו היוצרות, והקוצים נזרקו שלא לצורך עינוי עצמי, כי אם לשם מעשי שובבות. כפי הנראה, בדורות האחרונים כבר לא נוהגים לזרוק בעראל-אך, ואת מקומם תפסו האצטרובלים.

כתב בשו"ת דברי ישראל²³: "ולפיכך אין לבטל זריקת הקוצים שנהגו התינוקות, כי לא לחנם נהגו כן בשנים קדמוניות". וכן מובא בקיצור השל"ה²⁴, שהיו זורקים זה לזה באבנים וצוררות.

לבער המנהג הרע

ובדרכי חיים ושלוש²⁵ כתב: "נאמר בש"ס²⁶ 'משנכנס אב ממעטין בשמחה', ומפורש בשו"ע²⁷ שבאיזה דבר ממעטין כגון מו"מ, ולא יבנה בנין של שמחה, אבל 'משנכנס נס אדר מרבין בשמחה'. ונקטינן רק כבדרך אגב 'כשם

שנכנס אב... כך משנכנס אדר", והטעם בזה שלא נסבור ח"ו שצריך להיות בעצבות ובמרה שחורה, ר"ל שלא זו דרך תלמידי רבינו הבעש"ט והבאים אחריהם. וצריך להיות בשמחה, כנודע, ולכן נקט בדברים מפורשים שבהם יש למעט בשמחה אך בשאר יש להרבות בה ... עכת"ד.

כאמור, היו גם ששללו את המנהג הזה מכל וכל. מובא בספר יוסף אומץ²⁸: "...ע"כ ראוי לבער המנהג הרע מקרבנו, אותם הנערים ומשרתים שזורקים ומכין לחבירו, ומשמחים בתשעה באב כאילו הוא יום טוב, בבית הכנסת שלנו, בשעת הקינות, ומוטל להשיג על זה חכמי ופרנסי הדור, לגדור גדר ולקנות וללקות לאותם פושעים בגופם. ואל יהיה נשיאת פנים בדבר זה. ידוע: כל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה וכו'".

בהקשר זה מן הראוי להביא את אשר נכתב בקיצור של"ה²⁹ המבהיר את החשיבות העצומה של אבל תשעה באב: "על כן רע עלי המעשה בישובים ובכפרים, החוצפות והקלות ראש...³⁰ בתשעה באב בבית הכנסת אין להם שיעור וערך, כל המרבה לעשות חוצפות הרי זה משובח, זורקים זה בזה אבנים וצוררות, ואין אחד מוחה בידם. והלא ידוע איך שהיה מיהודים בכרך גדול ביתר צדיקים גמורים, והא ראייה: אחר שהרגם אנדרינוס קיסר העמידם סביב לגנתו כ"ב מיל, ועמדו כן כ"ב שנים, ולא הסריחו ורימה לא היה שולט בהם, ואפילו הכי נהרגו משום שלא התאבלו על חורבן ירושלים. ואמרו רז"ל³¹: "מי שלא מתאבל על חורבן ירושלים אינו זוכה לראות בנחמות ירושלים. ובפרט בבית הכנסת שהוא לנו למקדש מעט בגלות המר הזה, איך יתכן לשחוק לעשות חוצפות בבית הכנסת ליום שראוי להתאבל?! על כן, כל פרנס או מנהיג או גבאי צדקה שאינו גוזר בקנס לצדקה העושים שחוק וקלות ראש בתשעה באב בבית הכנסת - המה יתפסו בעוונם. על כן ראוי להשיג על זה מאד". ע"כ.

ועוד מספר הסתייגויות ממנהג זה: הרב אברהם קרפלס (רב קהילת גורבעפינצעהלי), בדרשתו לשבת נחמו אמר³²: "ז"ה ראיתי שמתענים ויושבים על הארץ וקורין הקינות וזורקין זה לזה עשב וכו', האין זה מנחת שוא", משום שיש בכך קלות ראש, ואסור לנהוג קלות ראש בבית הכנסת אפילו שלא בתשעה באב. וכן כתב בעל המשנה ברורה³³: "וכ"ש שרע עלי המעשה במה שקצת נוהגין קלות וזורקין זה לזה בבית הכנסת. ועון גדול הוא דאפילו שלא בט"ב אסור להראות קלות בביהכ"נ וכ"ש בט"ב ובשעת קינות שעם ישראל מקוננים על בית ד' שנחרב ועל עמו שנפזרו בכל העולם" עכ"ל³⁴. ואכן, בימינו, כמעט נעלם מנהג זה מרוב קהילות ישראל.

הערות: (2) צמח זמח מכונה גם בשם: חרולים (רש"י כתובות נג, בד"ה שקילא טיבותין), קוצים (רש"י ד"ה שקילא, שבת סג; בבבא קט; ובבא קמא פג), שישקעס, אצטרובל-ים, בובקעס, חיזיר, ועוד. בסדר הקינות לתשעה באב מוזכרים החרולים בקינתו של המהר"ם מרוטנבורג (קינה מא, 'שאלי שרופה באב'): "עד אן עדינה תהי שוכנה ברוב השקט. ופני פרחי הלא כסו חרוליק". ובסדר הקינות המבואר (עמ' קצג) ביאר: "את, מלכות אדום, המתעדת בשלוה, עד מתי שוכנת ברוב השקט, ופני צעירי ישראל כאילו כסו פניהם בקוצים ע"י המציקים להם". (3) שיחת מוצאי ת"ב (נדחה) תש"א. נדפסה בקונטרס רשימות הצ"צ על מגילת איכה (קה"ת תשי"א) בסופו. (4) תורת מנחם, התועדויות תשי"א ח"ג עמ' 262. (5) ראה ליקוטי סיפורים (להרה"ח ח"מ פערלוב), עמ' נג, ובשמועות וסיפורים (להרה"ח רפאל נחמן כהן), ח"א, עמ' 38. (6) ספר המנהגים (תב"ע) עמ' 48 ושי"נ. (7) הצמח צדק נהג לקרוא לרז"א ינער' בכינוי 'הרז"א ינער הקדוש' ספר המנהגים, שם. (8) קרא עלי מועד איכה א, טו. (9) תרגום הסיפור משיחת כ"ק אדמו"ר הרי"צ, מוצאי ת"ב (נדחה) תש"א מופיע בספר טעמי הדינים ומקורי הדינים (הוצאת אשכול) עמ' רצח. (10) א"י ברור, זכרונות אב ובנו, עמ' 347. (11) מה שראיתי, זכרונותיו של יחזקאל קוטיק, עמ' 180. (12) שו"ע סי' תקנ"ט, י, וברמ"א. ועיין בגמ' א"ח שם, ובדרכי חיים ושלוש אות תר"פ. וע"ע מנהג ישראל תורה (ח"א) עמ' נד סעי' יג באריכות. אך כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש ז"ע כתב באגרות קודש (ח"א עמ' שז) שלא חולכים לבית החיים בט' באב. (13) שלמה זלצמן, מן העבר עמ' 73. (14) הגה"ח יוסף שמחה גינזבורג, התקשרות, גל' שטו, עמ' 16. (15) למען ציון לא אחשה (ח"א עמ' 104-103. (16) מכות כד; בסופו. (17) תהילים לא, יג. ברכות נח; מועד קטן ח; ומסכת סופרים פכ"א. (18) שחר אורו (על הרב משה צבי נריה), עמ' 11. (19) ש. רז, איש צדיק היה, עמ' 23. (20) מ. בניהו, ספר תולדות הארץ, עמ' 266. (21) שם, עמ' 360. (22) לר"י וועלץ ח"א, סי' קנה, בסופו. (23) פה, ע"א. (24) לאדמו"ר בעל 'מנחת אלעזר' ממונקאטש, אות תרס"ד. (25) תענית כט. והיו שקיבלו מימרה זו כפשוטה ושללו כל שמחה והוללות בת"ב. ועיין מאמרו של הגר"ש דייכובסקי בקובץ תורה שבעל פה (מוסד הרב קוק), חוב' מא עמ' נג. (26) תקנת, ב. (27) מנהגי פרנקפורט סי' תתפ"ו. (28) מסכת תענית, עניני תשעה באב (מהד' אלברט הוצ' אוצר הספרים), עמ' רסח. (29) תענית ל: (30) שו"ת אהל אברהם (מונקאטש תרנ"ט) יג, ע"ב. (31) אור"ח תקנ"ט, ס"ק כב. (32) ועיין י"ד פלדשטיין, יד בבין המצרים, (בני ברק תשנ"ז), עמ' קלג, שהאריך בנושא: "איסור חמור לזרוק 'בובקעס' וכו'". (33) סו, י. (34) תענית ל: